

СУПРУН Володимир Миколайович,

д-р філол. наук, професор,

Національний університет водного господарства та
природокористування

ORCID ID: 0000-0002-5290-3493

Україна

СОЦІАЛЬНА ДЕСТРУКЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЕПОХИ СОВЕТСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ В САТИРИЧНИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА

Сатира М. Понеділка – своєрідна відповідь на вихолощення з підсоветської літератури реального національного й патріотичного змісту. Белетрист сатирично висвітлив (засобами їдкої іронії, сарказму, гротеску, тенденційного оголення потворних явищ) способи будування тоталітарної імперії, знедуховленість її апологетів. Створивши цілу низку колоритних образів, белетрист охопив широкий спектр соціально-історичного життя в країні червоного тоталітаризму¹.

Не оминув письменник і таке аморальне явище, як хабарництво, що процвітало в СРСР у супереч замовчуванню чи потрактуванню як пережитка капіталізму. Показова у цьому плані новела М. Понеділка «Стахановська курка» (зб. «Вітаміни»). І хоч об'єктом сатиричного висміювання є хабарництво як соціальне явище (сюжетом з опосередкованим об'єктом викриття послуговувався також О. Вишня в «Усипці, утечці, усушці й утрусці»), проте психологічної автентичності автор досягає через зображення поведінки і вчинків самих хабарників. Для адекватного висвітлення цієї проблеми автор обрав персонажами твору представників комуністичної номенклатури: директора курячої ферми і парторга з області. Як бачимо, на передній план сатирик виставляє соціальну функцію «героїв».

Синекдохально вони уособлюють корупцію у владних ешелонах СРСР, де хабар – звичне явище. Обидва образи зображуються автором у знижено комічному навітленні. Так, директор ферми постає перед читачем таким собі старим лисом, який спритно маневрує відповідно до настрою

¹ Супрун В.М. Художній світ епічної творчості Миколи Понеділка: монографія. Вінниця: Вінницька газета, 2010. 168 с.

парторга: кількість курей, зарізаних для парторга, збільшується відповідно до кількості знайдених тим недоліків у роботі керівника ферми. Сите й безхмарне життя директора, щедро вигодуваного компартійною системою, добре передає деталь: він рухається, *«підтримуючи обома руками черевце»*². Ця особливість манери ходити виявляється настільки для автора вагомою, що він більше ні до портретних, ні до психологічних характеристик не повертається.

Такою ж лапідарною є авторська оцінка постаті парторга. Але, якщо внутрішній світ директора розкривається через змалювання його карикатурної зовнішності, то образ парторга увиразнюється через показові вчинки. Скажімо, жадібність розкриває ностальгійний погляд за цигарковим бичком, викуреним ним аж до ризику припекти губи. Такі промовисті штрихи скупі, але концентровано-виразно характеризують героїв новели. Автор же при тім виступає в ролі непомітного обсерватора, його свідченням, хай і «сконструйованим» не без сатиричної умовності, віриш.

Змістово-виражальне навантаження несуть діалоги, в ході яких малюється блазенський тип поведінки директора і повна необізнаність парторга з виробництвом (комічний ефект посилює, скажімо, його «новаторська» пропозиція створити на фермі курячі сім'ї на зразок людських, де на одну курку припадав би один півень); політична зацикленість обласного керівника, що сатирично компрометується у його забороні розводити «капіталістичних» курей – порід закордонної селекції; антипартійно-егоїстична сутність парторга, який у багажнику власного авто хоче бачити виключно вгодованих «капіталістичних» курей: навіть кури «советські» – «сині птиці» (двоплановість психологічних реалій твору засновано на контрасті спущеного «згори» необхідного способу реагувати на все заокеанське і реальних виявах справжніх людських намірів та егоїстичних бажань); карикатурно-холуйська відданість волі партії директора, котрий понад усе боїться відлучення від корита; обопільне бажання до взаємовигоди за принципом «бери, але відчепись».

Пригрівшись у СРСР, ці люди, на думку автора, знайшли свою соціальну нішу і себе самих у хабарництві: система-бо привчила брати все, що подобалось, і то найжорстокішим методом (див. «Чорну хустку» М. Понеділка).

2 Понеділок М. Вітаміни: гумористичні образки по той і цей бік океану. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1957. С. 279.

Етапи соціального становлення adeptів комунізму М. Понеділок подає у діалогії «Невдачі Васі Прища» і «Про культурні танці» (зб. «Соборний борщ»), об'єднаної спільним героєм. У центрі твору – образ колишнього сільського злодія, нероби й шахрая Васі Прища, лейтмотивна риса характеру якого висловлена устами самого персонажа: *«Скажу тобі по правді, чужі кишені мені подобаються більше. Крихту потрусии їх – й лежиш собі, посвистуєш...»*³. Єдине пристрасне бажання Васі – пошук легкого хліба. Ця мрія стала наскрізною ідеєю усього його життя. Саме цим обумовлюється намір героя вступити до лав «комуністичеської» партії: легше вкрасти, «озброївшись білетиком», аніж «пощербленим ножом».

У другій частині діалогії образ Васі подано як результат «розвитку»: «свіжу партійну одиницю» призначено агітаційним лектором, захисником системи. Автор зафіксував зовнішні зміни кримінального злочинця: *«... Він не лише зодягнений, обутий, як ні один в селі... Він гладко виголений, припудрований»*⁴. Проте позверхнє перевтілення не змінили його внутрішньої організації. Обмеженість, убогість духовного світу виражаються у примітивному (на рівні злодія – ким по суті він і залишився) лексиконі, незграбному поводженні перед аудиторією, нездатністю аргументовано відповісти на поставлені із зали питання. Послідовна когерентність негативно-емоційних ознак слугує сатиричному розкриттю персонажа, кожна риса якого розрахована на комічний ефект.

Очевидна невідповідність зовнішнього вигляду і внутрішнього світу героя яскраво виокремлюється у його лекційних промовах. Ось фрагмент однієї з них: *«Свиня ж – матеріальний фундамент для комунізму. Це, так би мовити, радянська зірка, що світить салом у майбутнє»* [96, 226]. Нагромаджуючи іронію, сатирик доводить осміюване явище до абсурду і разом з тим розкриває обмеженість та алогізм суджень персонажа. Безглузді Прищеві промови, без чітко вираженого сенсу, вбогі на думки, викликають у слухачів лише посмішку. Явивши справжню сутність людини, яка, знайшовши тепле місце, і рота зайвий раз лінується відкрити, письменник не залишає у читачів сумнівів: перед нами явний сервіліст.

Цю думку підтверджує й останній епізод оповідання: після довгої промови про культуру поведінки на танцях (досить «актуальна» тема з огляду на сільську місцевість і літню зайнятість людей), він іде «роздушити пер-

3 Понеділок М. Соборний борщ. Збірка гумористичних нарисів, розповідей, лицедійств та рецензій з актуальних і недавноминулих подій. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1960. С. 209.

4 Там же. С. 226-227.

вака», щоб потім з «посоловілими очима» перетворитися в антипода «культурного» комуніста. Понеділок поставив за мету показати, як система витворювала своїх прихвостнів, плекаючи з колишніх злочинців ще гірших мерзотників, але вже у «радянському законі». Цієї мети письменник з успіхом досяг.

Справедливості ради слід зауважити, що обидва твори дещо псує зайва описовість і переобтяженість (особливо другого) комічними діалогами. Вони, без сумніву, смішні, але деякі з них видаються зайвими, оскільки ведуть радше до екстенсивного множення сторінок, аніж до глибшого розкриття образу чи ідейного задуму автора. Тим не менше дилогія є помітним явищем у сатиричній творчості майстра пера й водночас реалістичною екземпліфікацією совєтського феномена суспільного псевдобуття людини.

Таким чином, сатирична типізація соціальної деструкції персонажів М. Понеділка заснована на розкритті убогості внутрішнього світу зверхників і відмові від заданої пафосності, невідповідності слів та вчинків, карикатурних рисах портретних характеристик. За допомогою лише однієї вагової деталі автор репрезентував не тільки індивідуальні риси героя, але й узагальнював саму дійсність. Скажімо, метаморфоза перетворення людини зі злодія у речника партії являє плекання системою вірних адептів комунізму з кримінальних осіб (дилогія «Невдачі Васі Прища» і «Про культурні танці»). Функції лексико-стилістичних засобів творення комічного у прозі митця – викриття внутрішнього світу охоронців режиму, убогості їх мислення і світовідчуття, розвінчання стереотипів про духовно-інтелектуальний рівень режимних високопосадовців, динамізація емоційної напруги сюжетних колізій.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-87-90